

F383



XLVI,  
ÉVFOLYAM

# NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

2002



A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA  
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

1-2

## A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN *főszerkesztő*  
ANTAL ÁRPAD *főszerkesztő-keltyettes*  
MURÁDIN LÁSZLÓ *szerkesztőségi tudományos titkár*  
CS. GYIMESI ÉVA  
CÂMPEAN ILEANA  
EGYED EMESE  
KOZMA DESZÓ  
PÉNTEK JÁNOS  
VREMIR MÁRTA

A NYELV-ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK évenként kétszer jelenik meg. A külföldi előfizetők megrendelhetik a EDITURA ACADEMIEI ROMÂNIE. RODIPET S.A. vagy az ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.

La NYELV-ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK paraît deux fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à RODIPET S.A. ou à ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L. et toute commande de Roumanie sera adressée à:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNIE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050 711, București, tel. 4021-411 90 08, fax 4021-410 39 83; e-mail:edacad@ear.ro;

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33-57, București, tel. 4021-618 51 03; 4021-222 41 26, fax 4021-222 64 07; e-mail:rodipet@rodipet.ro;

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șoseaua Viilor nr. 101, București, sector 5, tel. 4021-301 87 86, fax 335 02 96, e-mail:office@orionpress.ro.

A kéziratok, a cserére szánt könyvek valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacția revistei „Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények”  
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 19-21  
Telefon: (0264) 432 440

© 2004, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNIE

# NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XLVI. évf.

2002

1–2. szám



## T A R T A L O M

### T a n u l m á n y o k

MÓZES HUBA, <i>A szonett formaváltozatai</i> .....	3
OLOSZ KATALIN, <i>A Kisfaludy Társaság népköltészeti tevékenysége a XIX–XX. század fordulóján</i> .....	41
PLETL RITA, <i>Széchenyi Önismeretének műfaji kérdései</i> .....	53
CSOMORTÁNI MAGDOLNA, <i>A csíki víznevek lexikális-morfológiai elemzése</i> .....	75
MÁTHÉ DÉNES, <i>Az expresszionizmus költői képtípusainak a vizsgálatához</i> .....	91

### Kisebb közlemények

JÓZSA ISTVÁN, <i>„Kisebbség” – jelentés nélküli fogalom</i> .....	105
SAS PÉTER, <i>Kós Károly és Dsida Jenő nézeteinek találkozása az erdélyi magyar irodalomban</i> .....	113
HAIÓS JÓZSEF, <i>Műszótörténeti bar(l)angolás</i> .....	121
VILLÁNYI PÉTER, <i>Egy helyi nyelvjárás jellemzői</i> .....	127

### Adattár

VIZSULY KISGYÖRGY BERTA, <i>A Kovászna megyei Kézdiváralja helynevei</i> .....	137
ZSIGMOND GYÖZÖ, <i>A Kovászna megyei Dálnok helynevei</i> .....	138

### Szemle

BÜKY LÁSZLÓ, <i>Füst Milán metaforahasználatának alapjai szótárszerű feldolgozásban (Szabó Zoltán)</i> .....	143
GÁBOR CSILLA, <i>Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról (Baricz Ágnes)</i> .....	144
HUGO MELTZL – SAMUEL BRASSAI, <i>Acta Comparationis Litterarum Universarum (Gaal György)</i> .....	149
PÉNTEK JÁNOS, <i>A nyelv ritkuló légköre (Tamásné Szabó Csilla)</i> .....	152
ION MÁRII, <i>Harta lexicală semantică (Rodica Orza)</i> .....	154
GÁBOR CSILLA, <i>Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika (Keszeg Anna)</i> .....	155
SANDA GOLOPENȚIA, <i>Chemarea mâinilor negative (Bota Szidónia)</i> .....	157
BORBÉLY ANNA, <i>Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások magyarországi románok közösségében (Gabriel Vasiliu)</i> .....	159

# STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul XLVI

2002

Nr. 1-2

## S U M A R

### S t u d i i

HUBA MÓZES, Variantele formei de sonet .....	3
KATALIN OLOSZ, Activitatea folclorică a Societății „Kisfaludy” la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea .....	41
RITA PLETL, Probleme privind genul literar al operei <i>Autocunoaștere</i> de István Széchenyi .....	53
MAGDOLNA CSOMORTÁNI, Analiza lexicală și morfologică a hidronimelor din Ciuc .....	75
DÉNES MÁTHÉ, Analiza tipurilor de metafore poetice expresioniste.....	91

### Articole

ISTVÁN JÓZSA, „Minoritate” – o noțiune fără sens .....	105
PÉTER SAS, Întâlnirea dintre Károly Kós și Jenő Dsida pe tărâmul ideilor în literatura maghiară din Transilvania .....	113
JÓZSEF HAJÓS, Pe marginea unor termeni tehnici .....	121
PÉTER VILLÁNYI, Particularitățile unui grai local .....	127

### Materiale și documente

BERTA VIZSULY KISGYÖRGY, Toponime din Albiș (jud. Covasna) .....	137
GYŐZŐ ZSIGMOND, Toponime din Dalnic (jud. Covasna) .....	138

### Recenzii

LÁSZLÓ BÜKY, Füst Milán metaforahasznaletának alapjai szótárszerű feldolgozásban (Bazele utilizării metaforei la Milán Füst în prelucrare lexicografică) ( <i>Zoltán Szabó</i> ) ...	143
CSILLA GÁBOR, Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról (Religie și retorică. Studii de literatură renescentistă, barocă, medievală) ( <i>Ágnes Baricz</i> ) .....	144
HUGO MELTZL – SAMUEL BRASSAI, Acta Comparationis Litterarum Universarum ( <i>György Gaal</i> ) .....	149
JÁNOS PÉNTEK, A nyelv ritkuló légköre (Atmosfera rarefiată a limbii) ( <i>Csilla Tamásné Szabó</i> ) .....	152
ION MĂRII, Harta lexicală semantică ( <i>Rodica Orza</i> ) .....	154
CSILLA GÁBOR, Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika (Predicile lui György Káldi. Surse, teologie, retorică.) ( <i>Anna Keszeg</i> ) .....	155
SANDA GOLOPENȚIA, Chemarea mâinilor negative ( <i>Szidónia Bota</i> ) .....	157
ANNA BORBÉLY, Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások magyarországi románok közösségében (Trecerea de la o limbă la alta. Cercetare sociolingvistică într-o comunitate românească din Ungaria) ( <i>Gabriel Vasiliu</i> ) .....	159

lehet az ércatonának, amivel megszemélyesítést alkot. Ehhez hasonló kérdés az, hogy a (valami) „habbá olvad” (89) miért metafora. További kérdés, hogy tulajdonképpen mi is a „tárgyasítás”, mint amilyen például: „elméjük rúdja” (217), „repülj lelkem” (215), „tombol az éjfél” (257).

Ezek a kérdések mind választ váró tudakozódások. És mint kérdések jelzik az elméleti alap fontosságát, az elméleti irányultság szükségességét.

Míndezeken túlmenően a metaforahasználat szótárszerű feldolgozása produktív munka, eredményessége több lehetőség megemlítésével is megvilágítható.

Alapja lehet egy konkordanciát igénylő összehasonlításnak: a három Füst Milán-kötetből és más szövegekből vett szavak jelentéseinek egybevetése. A három kötet szóanyaga már önmagában is konkordancia-szótár, és mint ilyen lehetőséget teremt más alkotások, más – szépirodalmi vagy nem szépirodalmi – szövegek szavaival, szójelentéseivel való összehasonlításra. És egy ilyen tartalmú összehasonlítás jó lehetőségeket teremt egy irodalmi alkotás elemzése számára. Ennek eredményességéről győz meg Boda Károly és Porkoláb Judit eljárása. Könyvtükben az összehasonlított szövegek között egy Füst Milán-vers is szerepel (*Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok*. 2001).

De lehetséges egy más területen való alkalmazása is: egy egyéni stílus elhelyezése valamelyik irodalmi irányzat stílusában. Büky László szótárszerű feldolgozásában szerepel egy (minden bizonnyal sajátos) képfajta a „tárgyasítás”. Ahogy ezt a példák alapján értelmezem, összefüggésbe lehet hozni az 1920-as évektől kezdve és ma is ható irányzattal, a tárgyias-intellektuális stílussal, amelyben a témánk szempontjából lényeges az, hogy az író a közlést konkrét, tárgyias elemekre bizza, és így jut el az elvonthoz, a „törvényszerű” felfedéséhez. Ezt a stílusirányzatot képviseli Füst Milán is, akit Ungvári Tamás így jellemez: „tapintható konkrétságában is elvont” (Mirt. V, 404). És Büky szótárában nagyon sok példát találunk a feltűnő konkrétságra, tárgyiaságra: a bánatos lélek mint „gyenge kórú újból és újból lehanyatlik” (161), életem „híg mocsár” (189), „a nehéz gondolat oszolna könnyű köddé” (202).

3. Gondolom, ennyiből is kitetszik Büky László kezdeményezéseinek, metaforák szótárszerű feldolgozásának a jelentősége. Mindemellett maga a szótár alapos, gondos munka eredménye. A szerzőnek az is érdeme, hogy a szövegtanból adódó módszerbeli lehetőségekkel is él, mindenekelőtt a szöveghez, a kontextushoz kötődő vizsgálati elvekkel. És mint a másik kötetéről, erről is állíthatjuk, hogy jól használható munka mások számára is. És legalább annyira fontos az is, hogy sok mindenben előreviszi az eddigi meglehetősen mostoha sorsú Füst Milán-kutatások ügyét. Harmadik kötete révén többet tudunk Füst Milánról, stílusa jellegében és értékében is jelentős költőről.

SZABÓ ZOLTÁN

**GÁBOR CSILLA, Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról.** Komp-Pressz, Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2002. 282 lap.

A modern hermeneutika hagyomány-megközelítésének nagy lehetősége az – hívja fel a figyelmet Gábor Csilla Gadamert idézve –, hogy a befogadót is belevonja ebbe a folyamatba, „érdekelte teszi a múlt faggatásában, hiszen ráébreszti arra, hogy múltmegértése lét- és önmegértés is egyben”(123).

Gábor Csilla tanulmánykötetében a múlt irodalmi szövegek formájában van jelen. E szövegek sajátos mivoltáról, értelmezésüknek lehetőségeiről szól a szerző a tizenegy tanulmányt megelőző bevezetőben – „A' kegyes olvasónak Istentől üdvösség, tőlem tisztesség” –, amelyik egyben üdvözlés, ajánlás, elméleti behatárolás. A középkor, reneszánsz és barokk irodalmából kiemelt szövegek megközelítésére belülről, működésük felől tesz kísérletet, azok sajátos igényeit véve kiindulási alapként. E sajátos igények abból fakadnak, hogy a felvilágosodás előtti korok irodalomfogalma lényegesen különbözött a mai „esztétikai elvű” irodalomfogalomtól, elsősorban azért, hogy jóval szélesebb területet ölelt fel, „egymást folytonosan átjáró területeket – teológia,

morálfilozófia, liturgia, retorika, eszme- és kultúrtörténet, história (a lista korántsem teljes)” (5). Ebből kifolyólag a három tematikus tömbre tagolt kötet tanulmányaira az állandó (műfaj- és tudományágbeli) „határátlépés” jellemző.

*Történet – Írás – Értelmezés* az első tematikus tömb címe, a középkori történeti irodalomról, a magyar vers első évszázadairól, illetve a „Mátyás-rejtély”-ről tartalmaz írásokat. A középkori történeti irodalom mai felosztása szerint világi, illetve vallásos irodalom kategóriákra oszlik. Az elsőbe tartozóak például a krónikák és geszták, az utóbbinak képviselői többek között a legendák. Gábor Csilla azt illusztrálja tanulmányával, hogy korántsem ilyen egyértelmű a szétválasztás sem a korabeli műfaji tudat, sem pedig beszédmód szempontjából. Mindezek háttérben ugyanis egy viszonylag differenciálatlan világkép állt, a szent és profán szféra egységben való elképzelése, amelyik „kiegészülve a karoling kulturális modell egyháziasságával, valamint a kompilációval mint egyetemes alkotásmóddal, a nyelvi megformálásokat is közelíti egymáshoz” (42).

A geszták és krónikák, illetve a hagiográfiai művek célkitűzésük alapján látszanak leginkább elkülönülni. A két műfajcsoport egységes tanulmányozása azonban – mutat rá a szerző – igen termékeny, mivel olykor a legendák megbízhatóbb kortörténeti forrásként funkcionálnak a regényes gestáknál, ugyanakkor pedig a középkori műfaji tudat a történetírás keretébe tartozónak tekintette a legendairást is.

A szerző végigköveti e műfajok történeti fejlődését, alakulását, figyelembe véve az európai hatásokat, párhuzamokat. Az első magyarországi krónikák és geszták szerkezetéből kollektív alkotásmódra lehet visszakövetkeztetni, Kézai Simon gesztája viszont már „egyszerzős” mű, a már kialakult tudósi, írói attitűd jegyeivel. A szerkesztés általi koncepcióteremtést emeli ki a tanulmány szerzője e kompozíciók lényeges vonásaként. Hogy mi és hogyan, milyen sorrendben, milyen mértékben kerül be a múlt eseményeiből, ez egyértelműen a szerkesztő jelenét értelmezi.

Életrajzi mozzanat és fikcionalitás együttes jelenléte jellemzi a hagiográfiai irodalom termékeit, ennek okát a szerző szerint a szentkultusz és a legenda-műfaj alakulásával, „valamint a »fogyasztói« közösségben betöltött szerepével, funkciójával és annak változásával” magyarázza (27). A teljesen hitelesnek számító mártíráktákból (periratok, a szemtanúk által megörökölt leírások) fejlődtek ki az egyre több csodás elemmel bővült, a vértanúk kultuszát ápolni hivatott „mártírtörténetek”. A keresztényüldözés megszűntével a vértanúakták helyét fokozatosan a szerzőjük személyes tapasztalatain, vagy közvetett forrásokon alapuló életrajzi legendák vették át. Az éltszentség kritériumai fokozatosan változtak a módosuló embereszmény függvényében. Szent István három, nem egy időben keletkezett legendájában megrajzolt portréján szemlélteti a tanulmány szerzője a szentség kritériumainak változásait. Az 1080 körül (tehát még a szentté avatás előtt) keletkezett nagy legenda Istvánt buzgó, vallásos aszkétaként mutatja be, a szerzetes király képét látjuk. Magyarázat erre a kanonizáció siettetésének szándéka, ugyanakkor összefüggésben van a szent király alakjának Európa-szerte elterjedt kötelező vonásaival, illetve „a királyság intézményének szakralizációjára” irányuló törekvésekkel. Az 1083 után keletkezett kisebbik legenda a király uralkodói erényeit emeli ki. A tetterős uralkodó, a kereszténység erőskezü védelmezőjének képe ez. A XII. század elején keletkezett Hartvik-legenda ötvözi az előbbi kettőt, a korigényekhez igazítva egységesítve a kétfajta királyeszményt, úgy, hogy végül „kirajzolódik a virágzó középkor eszményi királyszentjének, a *rex iustus, pius et pacificus*-nak” portréja (36).

A politikai, propagandisztikus célokra is igen alkalmas legendaműfaj a XIV. században újabb funkciót kap, a devóciót hivatott erősíteni a szent példájának segítségével (lásd például Szent Margit legendája).

A középkori verstermesre – a történeti irodalomhoz hasonlóan – a kettősség jellemző. E versek nagyrésze liturgikus, áhítati célokot szolgált, csak kisebbik része „a szó modern értelmében vett líra: ilyennek tekinthetőek Janus Pannonius versei”. Ahhoz azonban, hogy a mai olvasó is valóban értő módon közelíthesen a versekhez, figyelembe kell vennie a szövegek saját igényeit is, „amelyek a keletkezés idején a használatban, alkotói szokásokban, a tradícióhoz és eredetiséghez való különleges viszonyban realizálódtak” – ajánlja Gábor Csilla (56).

A középkor egyházi költészetéhez nem árt óvatossággal közeledni, olyan értelemben, hogy az bár liturgikus funkciójú költészet, mégsem vitatható el tőle az esztétikum. Szakralitás és esztétikum

bonyolultnak tűnő együttélésére a középkori ember szépségeszménye is magyarázatot adhat, miszerint Isten minden szépség forrása. A magyarországi himnuszoköltészet az európai hagyományokat követi, ugyanakkor helyi sajátosságokkal is gazdagítja azt. Az Árpád-házi szentekről írt himnuszok a vallási mellett politikai jelleget is mutatnak, a Mária-himnuszok pedig amellett, hogy az európai himnuszoköltészet „közkincsét” alkalmazzák, olyan elemeket is használnak (például Máriát, Magyarország nagyasszonyaként – *Patrona Hungariae* – szólítják meg), amelyek nem részei ennek.

Az egyén, a személyesség a humanizmusban juthatott igazán érvényre, hisz a középkor elsősorban a közösségi eszmék, értékek megszólaltatója volt. Az itáliai humanizmus levegője többek közt Janus Pannonius költészetével kezd terjedni Magyarországon. Újfajta gondolatok és embereszmény képviselője, öntudatos költő, aki tollal gyarapítja hazája dicsőségét (ez újfajta hazafiság is). Erre az öntudatosságra hívja fel a figyelmet a tanulmány szerzője; a pusztá imitáció helyett Pannonius felvállalja az antik költőkkel való versengést „az *ars* és *ingenium* kettősségében az utóbbit magának vindikálja” (80) Önmagáról című versében: *Vinco materia, vincitis eloquio* – „Stílusban tietek, tárgyban enyém a babér” (Kálnoky László fordítása).

A „Mátyás-rejtély” még mindig él. A királynak a politika, kultúra terén hozott egyes döntései még ma sem Pannonius költészetével megnyugtatóan. A kutatók az ellentmondásosnak tűnő intézkedések okait, értelmét keresik, ugyanakkor megegyeznek abban, hogy Mátyás uralkodása idején, bárhogyan történt is az, Magyarországra a belbiztonság és kultúra Közép-Európában páratlan mértékű felvirágzása jellemző.

Gábor Csilla Mátyás uralkodásának három paradoxálisnak tűnő vetületét vizsgálja meg és próbálja értelmezni. Az első a reneszánsz kultúra és a reneszánsz államiság viszonya. E két kategória a Mátyás-kori Magyarországra vonatkoztatva nem fedi egymást. Bár többé-kevésbé működtek a reneszánsz állam „kötelező alkotó elemei” – zsoldoshadsereg, a kormányzás intézményei, hivatásos diplomáciai testületek –, a polgári fejlődés, urbanizáció messze elmaradt a nyugat-európai mintáktól. Nem egyértelmű a reneszánsz uralkodó képe sem, „egyszerre van jelen a reneszánsz *virtù*, valamint a középkori monarcha erő- és bátorságeszménye” (102). A rendkívüli ütőképességű zsoldoshadsereg például a belső ellenzék féken tartására is szolgált.

A másik hasonlóképpen ellentmondásos terület Mátyás külpolitikája. Nyugat felé igyekszik tovább építeni a humanizmus korában Magyarországról kialakított „propugnaculum christianitatis”, a kereszténység védőbástyája toposzt, ugyanakkor szinte többször hadakozik nyugati szomszédaival, mint a pogánnyal. Emiatt már a költő Zrínyi Miklós is elmarasztalóan ír róla. A tanulmány szerzője azt a magyarázatot találja e szinte barátinak nevezhető törökkel való kapcsolatra, hogy Mátyás tisztában volt azzal, hogy hiába várna nyugati segítséget a török ellen, saját hadereje viszont jóval szerényebb amazénál, így aztán védelmi rendszerének kiépítésére használta a törökkel való viszonylagos békeidőket.

Az előbbiekhöz hasonlatos vitatott kérdés a szinte legendás udvari pompa szükségessége. Reneszánsz művészet és műveltség, építkezés, könyvtár olyan országban, amelyik több szempontból is még középkori sajátosságokat mutat – utal a szerző Szakály Ferenc egyik Mátyásról készült tanulmányára. Az ellentmondások talán épp itt ragadhatóak meg, abban, hogy az újfajta államszervezet, az újítások időszerűtlenek voltak, éppen ezért nem is tudtak meggyökerezni a korabeli Magyarországon. Mátyás halála után talán még megdöbbentőbb változások történnek az országban, politikai szempontból nézve hamarosan következik Mohács, ami pedig a kultúrát illeti, a reformáció hoz gyökeres változásokat.

A reformáció felismeri és kihasználja az anyanyelvűségben, a könyvnyomtatás terjedésében rejlő lehetőségeket. Valamivel később a katolikus hitújítás is ugyanezeket az eszközöket használja fel, hogy hasonlóan széles rétegeket szólíthasson meg. Nem nehéz belátni, hogy ennek milyen nagy szerepe van a magyar nyelvű irodalom kialakulásában, a nyelv fejlődésében. A további tanulmányok a XVI–XVII. század irodalmával foglal-koznak.

Már a kötet bevezetőjében hangsúlyozza a szerző azt, hogy mennyire fontos figyelembe venni a szövegek saját igényeit ahhoz, hogy helyesen közelíthessünk hozzájuk, hogy minél többet megértsünk belőlük. Quintilianus meghatározása szerint a retorika a jó-beszéd tudománya/művészete (*ars bene dicendi*). Gábor Csilla alapállása az, hogy mára már az a meghatározás is megilleti a

retorikát, hogy *ars bene interpretandi*, azaz a jó (helyes) értelmezés tudománya/művészete. Ahhoz, hogy a múlt egy-egy szakaszának irodalmát helyesen értsük, az kell, hogy ne saját korunk elméleti elképzeléseit vetítsük vissza rájuk, hanem az illető korszak elméleti elveit, elképzeléseit próbáljuk megismerni, és azok tükrében vegyük szemügyre a műveket. Ilyen elméleti alapot jelent egészen a kora újkor irodalmáig például a retorika.

Az „*Eloquentia*” és *vidéke* című tömb tanulmányai azt boncolgatják, hogyan módosultak a retorika szabályai az antik (görög és római) szerzőktől a keresztény szónoklattan képviselőin át egészen a kora újkorig, hogy mi válik hangsúlyossá időközben, mi veszít fontosságából, és főképpen, hogy hogyan, miben érhető tetten a retorikai megalapozottság a XVI–XVII. századi szerzők műveiben: mennyire vannak jelen az éppen aktuális retorikai szabályok a szövegek megformálásában, illetve hogyan módosul az elméleti rendszer akkor, amikor a különböző szerzők gyakorlatban alkalmazzák azt.

Érdekes probléma a klasszikus retorika és a keresztény szónoklattan viszonya. A keresztény középkori kultúra látszólag elutasította az általa pogánynak nevezett antik szerzők (jelen estben a retorikaszerzők – Arisztotelész, Cicero, Quintilianus – érdekelnek) munkáit. Szent Ágoston retorikaelmélete ékes példa a „pogány” értékek krisztianizálására, beépítésére a keresztény kultúrába. A 426. év táján befejezett négy könyvből álló *Doctrina christiana* elsősorban a Biblia önálló magyarázatához kívánt „elvi-elméleti fogódzókat és szabályokat nyújtani” (144). A megértés eszközeit, lehetőségeit keresve azonban megállapítja, hogy az antikvitás tudományos eredményei segíthetnek a Szentírás elmélyültebb megismerésében, tehát egyáltalán nem elvetendőek.

Bár elvileg némiképpen az antik szónoklat helyét vette át a keresztény prédikáció, „a középkori prédikációelmélet nem látszik tudomást venni arról, hogy bármilyen tekintetben az antik hagyomány örököse lenne” (149). Ez azonban nem zárja ki azt, hogy akár öntudatlanul, több áttételen keresztül, de mégiscsak építkezzék belőle – jegyzi meg a szerző. A humanizmus érdeklődése nyomán előtérbe kerül a klasszikus retorika is, ötvöződik az akkorra kialakult homiletikai elvekkel, ilyen módon öröklődik tovább a reneszánsz és barokk korokra.

A humanista irodalomfelfogás a tudós, „műves”, retorikailag pompásan megszerkesztett alkotásokat tekinti eszménynek, amelyek anyanyelven készültek, de oly módon, hogy vetekedjenek a latin mintákkal. Balassi az ékeszsólás csúcsát jelenti kortársa, Rimay János szemében. Fontossá válik a tudományokban és művészetekben (ide tartozik természetesen a retorika is mint az antik hét szabad művészet egyik összetevője) való alapos jártasság. A tudós-humanista regiszter mellett érvényesülnek a populáris regiszter koncepciói is. Mindkettőnek szerzőire jellemző az antik hagyományokhoz való tudatos igazodás, alkotás módjuk azonban különbözik. A szerző konklúziója erre vonatkozóan az, hogy e kétfajta irodalomeszmény „ha kivételesen találkozott is, alapvetően abban tér el egymástól, hogy míg az előbbi markánsan forma- és retorikum-orientált, addig az utóbbi, «félkés» nyelvi elemekből építkezvén, nagyobb figyelmet fordít a témára, a kivitelezés során pedig inkább a megszokottat, ismerőst részesíti előnyben” (181).

A további tanulmányok a XVII. század irodalmára koncentrálnak. A szerző az irodalomelméleti- és kritikai gondolkodás alakulásának megfigyelése érdekében az illető században keletkezett nyomtatványok előszavainak, ajánlásainak vizsgálatát tartja a legcélravezetőbbnek. Ezek árulják el leginkább a szerzők retorikához, a retorika egyes szabályaihoz való viszonyulását. A klasszikus retorika célja hármassal: *docere–delectare–movere*, azaz a tanítás–gyönyörködtetés–megindítás. E hármassal cél elmozdul, módosul a reformáció- és barokk-kori homiletikai gyakorlatban. Csak egy jelenséget emelek ki a szerző által felmutatottak közül, az ékes, úgynevezett udvari stílus és a *delectare* szempontját látszólag elvető újfajta prédikációs stílus megkülönböztetését. A reformáció és ellenreformáció egyértelmű törekvése az volt, hogy minél szélesebb rétegeket győzzön meg. A meggyőzés legfontosabb eszköze pedig a szóbeli és írásbeli viták mellett a prédikáció. Az udvari stílussal (amelyik a *verba–res* páros tagjai közül inkább a *verba* irányába hajlik, azaz az a díszes beszédet kedveli) szembeszegülő stílus úgy tartja, hogy a szavakkal való gyönyörködtetés, tehát az ékes beszéd elvonja a figyelmet a dolgokról, ezáltal pedig nehezíti a befogadást, és útjába áll a meggyőzésnek. Medgyesi Pál e puritánabb stílusnak képviselője. Predikációelméleti írásából világossá válik, hogy ez a stílus sem veti el a gyönyörködtetés elvét, hisz az is szükséges a

hallgatóság megindításához, hanem mindössze áthelyezi a szavakról a mesterség tisztaságára. A *delectare* eszköze tehát nem a felékesített mondat, hanem a prédikációszerzés szabályainak tökéletes betartása, ugyanakkor pedig e tökéletes mesterség elrejtése, titkolása. A hallgató gyönyörűsége a rejtett műgond és precizitás felfedezésében, megcsodálásában áll.

*Lectio-Devotio-Meditatio* a harmadik egység címe, az áhítati irodalom hazai alakulását és néhány példáját tekinti át tanulmányaiban a szerző. Az áhítati célokat szolgáló művek egyaránt kedveltek voltak a katolikus és protestáns felekezetek körében. Erre pár száz év elteltével abból is következtethetünk, hogy az egymás ellen készült vitairatok mellett az elmélkedés-műfaj termékei azok, amelyek a szerzőjük felekezeti hovatartozásától függetlenül megtalálhatóak a különböző felekezeti könyvtárak állományában. A latin *meditari* jelentése 'elmélkedik, gondolkodik'. A meditáció az egyéni áhítatgyakorlat és vallási cselekvés aktusára vonatkozik. Funkciója az, hogy a személytelen hittételeket szubjektívizálja, individualizálja, és e bennsővé tett elvek alapján mozgósítsa a befogadó akaratát. Irodalmi műfajként a meditáció „a teológiai gondolkodás következtetéseinek közvetítője a laikus rétegek felé (ebben funkcionális rokona a prédikációnak), ugyanakkor az objektív hitigazság személyessé tételének, a leki elmélyülésnek szövegmintáit adja” (279).

A katolikus áhítati irodalomra vonatkozó erdélyi adatokat ismertet a szerző, ezek alapján állapítja meg, hogy a XVII. század elején itt többnyire „importált” ez a fajta irodalom, többnyire a királyi Magyarországon vagy még tovább nyomtatott művek képviselik. A század második felében a csíksomlyói officína termékei törik meg ezt a szabályszerűséget. Ami pedig a műveket illeti, azok többnyire az Európában népszerű szövegek fordításai. *Devóció és nyelvalkotás. Roberto Bellarmino elmélkedő könyvének magyar fordításáról* a címe a kötet utolsó tanulmányának. Egy, az irodalmi kánonban jogtalanul számon nem tartott XVII. századi fordítás teológiai-műfaji értelmezését vállalja a tanulmány. A fordítási tevékenység a korban igen fontos szerepet játszott, közvetítette az európai irodalom termékeit, ezáltal bekapcsolva a hazai irodalmat is annak vérkeringésébe. Ugyanakkor pedig az alkotói tudatosság, a megfelelő magyar terminológia kialakításához is jelentősen hozzájárult.

Tizenegy tanulmányt fűzött össze a szerző a rendkívül találó *Religió és retorika* cím alatt. Bár e tanulmányok három külön tematikus tömb alkotóiként jelennek meg, mégis egységesek, összefüggőek. A tömbökön belül egyértelmű a kapcsolódás, a tömbök közöttiről pedig a főcím gondoskodik. A középkortól a 17. századig terjedő a kötetben taglalt irodalmi alkotások mindenikének jellemzője, hogy valamiképpen viszonyul a valláshoz, szerkezetében pedig kora irodalmi gondolkodásának nyomait viseli. (Ez utóbbinak pedig meghatározója a retorikai gondolkodás.) Gábor Csilla retorikai szempontú vizsgálódásai szervesen illeszkednek az európai kutatások vonulatába. (Magyarországon Bán Imre és Tarnai Andor nevéhez fűződik a retorikai kutatás kezdeményezése a régi magyar irodalommal kapcsolatban, Bartók István, Imre Mihály, Kecskeméti Gábor nevei fémjelzik e munkásság folytatását.) Tanulmányaiban a legújabb külföldi elméleti forrásokat teszi hozzáférhetővé, ami azért jelentős, mert e források nagyrésze nincs lefordítva, sőt, Erdélyben nem is található meg (itt elsősorban a Gert Ueding által szerkesztett *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* című még be nem fejezett szótárra gondolok). Azon túlmenően, hogy az aktuális európai irodalomtörténeti gondolkodást képviseli tanulmányaival, a szerző érdeme, hogy rávilágít egy-egy jelenség több vetületére, belátja az interdiszciplinaritás fontosságát, hasznosíthatóságát a régi magyar irodalom kutatásában (például a meditáció-irodalommal kapcsolatban az irodalom- és hittudományi gondolkodásnak, megközelítési szempontjaiknak egymásra-utaltságára hívja fel a figyelmet; a középkori történeti irodalom vizsgálata sem működne historiográfiai szempontok alkalmazása nélkül). Ugyancsak hasznosak az egyes műfajok történeti alakulásainak vizsgálata, figyelembe véve funkcionális módosulásait is (például a legenda-műfaj, a meditáció alakulása). Fontos azt is látnunk, hogy a régi magyar irodalom minden korban kapcsolatban volt az európai gyakorlattal, hagyománnyal, a fordításiirodalom érdemeinek kiemelése által ezt is hangsúlyozza a szerző. Az anyanyelvűség kialakulása, fejlődése a nyugati irodalommal való megismerkedéshez, párbeszédhez vezető eszköz is, tehát bekapcsolja a magyar irodalmat az európai körforgásba. A 17. századi fordításokkal kapcsolatban a jelenlegi – „természetük szerint rendkívül merev irodalmi kánonok” – korrekciójának gondolata is felmerül. Az irodalmi fejlődés ritmusának megragadhatóságát az biztosítja, ha nem csak a bevett, hanem a kisebb

jelentőségű szerzők munkáit is vizsgáljuk. (Bár azt, hogy a kanonizáltság, illetve nem kanonizáltság állapota mennyire relatív és változó, a szerző által is említett Gyöngyösi István „rehabilitációs” esete is bizonyítja.)

Az *Ariadné Könyvek* sorozatban megjelent tanulmánykötet valóban vezérfonalként szolgálhat a régi magyar irodalom „finomságai” iránt érdeklődők számára.

BARICZ ÁGNES

HUGO MELTZL – SAMUEL BRASSAI, *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Jahrgang I. Anul I. (1877). Reeditat de – Neu herausgegeben von Horst Fassel [Presă Universitară Clujeană] Cluj-Napoca – Klausenburg, 2002. 331 lap.

A kolozsvári sajtótörténet legérdekesebb, s mindmáig nem eléggé értékelt fejezetét képezi az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (ÖIL). Az 1872-ben megnyitott kolozsvári egyetem legidősebb és legfiatalabb tanára, a matematikát tanító polihisztor Brassai Sámuel és a német szakos Meltzl Hugó fogott össze szerkesztésére. Az ötletet, bizonyára németországi tanulmányai idejéről, Meltzl hozta magával, de szüksége lehetett a minden új iránt fogékony, nagy nyelvtudású, tekintélyes Brassai támogatására, szerkesztői tapasztalataira, s nem utolsó sorban anyagi hozzájárulására. Az 1877. januárjában megindított folyóirat első három évfolyamát együtt szerkesztették, majd fokozatosan Meltzl kezében összpontosult a számok gondozása. Egyetemi nyugdíjaztatásakor, 1883-ban Brassai visszavonult a szerkesztéstől, de munkatárs maradt. A 70-es évek végén élte a lap virágkorát. 1880-ra 97 munkatársat tartottak számon, szinte valamennyi kontinensről. A címet eleinte hat, majd tizenkét nyelven tüntették fel. 1879-től a magyar helyett a latin lesz a főcím: *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Eleinte – július és augusztus kivételével – havi két számot hoznak ki, tíz-tíz számot kötetbe foglalnak. Az 1880-as évek közepére a fáradság jelei mutatkoznak a lapon: 1885-ben csak egy kötete sikerül megjelentetni. Bár 1886-tól új sorozatot indít Meltzl, ennek összevont számai, rendszertelen megjelenése, a külföldi munkatársak elmaradása előrevetíti az 1888 elején bekövetkező megszűnést. Így is húsz kötetet tesz ki a lap. Úgy tűnik, sehol a világon nincs teljes sorozata. Hiszen a legutóbbi évfolyamok számai 50–100 körüli példányszámban jelentek meg.

A lapot azonban az teszi igazán nemzetközi figyelemre méltóvá, hogy egy akkoriban új tudományágnak teremtett világviszonylatban elsőként fórumot. Ehhez járul a lap soknyelvűsége, több mint húsz nyelven jelentek meg közleményei, a világnyelvek mellett finn, svéd, holland, izlandi, dán, örmény, román, albán, cigány, kínai, japán, arab, gael szövegeket, népköltészeti alkotásokat olvashatunk. A német és francia mellett a magyar a lap hivatalos nyelve. De a szerkesztők azt tartják helyesnek, hogy a dolgozatokat azon a nyelven írják, amelynek az irodalmára vonatkoznak.

A száz és cipszer ősökre visszatekintő Meltzl a kolozsvári Unitárius Kollégium diákjaként az 1850-es években tökéletesen megtanult magyarul, és Petőfi csodálójaként szegődött. Ő a Petőfi irodalmi iskola megalapítója. Így nem csoda, hogy folyóiratában is fórumot teremtett a Petőfi-kultusznak (Petőfiana), akárcsak az általa tisztelt német filozófusnak (Schopenhaueriana) vagy a sokra értékelt népköltészetnek (Symmiktá).

Az ÖIL-ről jó száz éven át csak a magyar szakkutatók tudtak többet az általánosságoknál. Meltzl halálakor, 1908-ban inkább különködő professzorként emlékeztek rá, aztán gyorsan elfelejtették. A terjedelmes Brassai-irodalom is a polihisztor szerkesztői munkásságának egyik kuriózumaként kezelte a lapot. Sem Kerekes Ábel 1937-es Budapesten megjelent Meltzl-monográfiája, sem a Petőfi-kutató Melztl bemutató Kristóf György írt tanulmány (1957) nem sokat segített a lap nemzetközi megismertetésében. Berczik Árpád szegedi germanista 1959-ben megjelent francia, és 1962-es német nyelvű értekezése, majd Vajda György Mihály komparatista professzor 1962-es német és 1965-ös angol nyelvű dolgozata az éppen fellendülő világirodalom- és összehasonlító irodalom-kutatók figyelmét felkelthette az ÖIL iránt, de ezek nyomán is legfeljebb regisztrálták a lap létét. Az 1960-as évek végén, 70-es évek elején Kolozsvárt szintén felfigyeltek a